

Laura Pavel este eseistă, critic și istoric literar, profesor dr. la Facultatea de Teatru și Film a Universității Babeș-Bolyai. Este autoarea mai multor volume de teorie, critică literară și teatrală: *Antimemoriile lui Grobei* (1997; Premiul pentru debut la Salonul Național de Carte; ed. a II-a, 2004), *Ionesco. Anti-lumea unui sceptic* (2002; Premiul „Henri Jacquier” al Centrului Cultural Francez din Cluj), *Ficțiune și teatralitate* (2003), *Dumitru Țepeneag și canonul literaturii alternative* (2007; Premiul „Cartea anului – Critică și istorie literară” al Filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor), *Teatru și identitate. Interpretări pe scena interioară/ Theatre and Identity. Interpretations on the Inner Stage* (2012), *Personaje ale teoriei, ființe ale ficțiunii* (2021; Premiul „Tudor Vianu” al Muzeului Național al Literaturii Române). Două dintre cărțile sale au fost traduse și publicate până acum în străinătate: *Dumitru Tsepeneag and the Canon of Alternative Literature*, translated by Alistair Ian Blyth (Champaign & London, Dalkey Archive Press, 2011), și *Ionesco. L'Antimondo di uno scettico*, traduzione di Maria Luisa Lombardo (Roma, Aracne Editrice, 2016). A colaborat, între altele, la *Dicționarul analitic de opere literare românești*, la *Dicționarul cronologic al romanului românesc* și la *Dicționarul general al literaturii române*, și e coautor al volumului *Victor Man: Luminary Petals on a Wet, Black Bow* (New York, Sternberg Press, 2017). Este autoarea volumului de versuri *Trucuri urbane* (OMG, 2022), semnat cu numele Laura Francisca Pavel.

LAURA PAVEL

IONESCO

ANTILUMEA UNUI SCEPTIC

Ediție revăzută și adăugită

Cluj-Napoca
2022

Colecția
ȘCOALA ARDELEANĂ DE TEATROLOGIE

© Editura Școala Ardeleană, 2022

Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48

Redacția: tel 0364 117.252; 0728.084.801

e-mail: office@scoalaardeleanacluj.ro, redactie@scoalaardeleanacluj.ro

Difuzare: tel/fax 0364 117.246; 0728.084.803

e-mail: difuzare@scoalaardeleanacluj.ro, esadifuzare@gmail.com

www.scoalaardeleanacluj.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PAVEL, LAURA

Ionesco : antilumea unui sceptic / Laura Pavel. - Ed. rev. și adăug. -

Cluj-Napoca : Editura Școala Ardeleană, 2022

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-797-945-9

821.135.1.09

Editor: Vasile George Dâncu

Copertă: Mariana Răbîncă

Tehnoredactare: Sandra Cibicenco

CUPRINS

ARGUMENT	7
I. ÎN RĂZBOI CU GENERAȚIA?	25
Distanțarea și dependența afectivă de generaționiști	25
O „întristătoare comedie”	35
Tragism și relativism al valorilor	45
De la momentul debutului la „Negațiuni”	62
II. ÎN ANTICAMERA FICȚIUNII	69
Absența operei și „ficțiunea” eului hipertrofiat	69
Modalități incipiente ale ficționalizării	78
Fantasmele catastrofice și condiția exilatului	83
III. IDENTITATEA „ENGLEZEASCĂ” A LUI IONESCO	89
Hibridul identitar	89
Alteritatea ficțională	102
Straturi de ficționalitate	108
IV. DE LA MORALA IUDAICĂ LA SCEPTICISM	117
Extraconștiința și sfera lui <i>între</i>	117
Scepticism și raportare etică la Celălalt	123
V. MEMORIALISTICA – ÎNTRE DECONSTRUCTIVISM ȘI	
MISTICISM APOFATIC	137
În și dincolo de „tragedia limbajului”	137
O experiență supralingvistică: „bucuria uimitoare de a exista”	143
VI. MELODRAMATICUL BÉRENGER PE URMELE LUI RUY BLAS	149
Teatrul insolitului și al catastrofei	149
Teatral vs. dramatic	161
Reabilitarea eroului purtător de etic	165
Întoarcerea textelor refulate	175
VII. DONQUIJOTISMUL UNUI POSTROMANTIC	187
Reprezentare și donquijotism	188
Piesa subversivă	193

Evaziunea onirică și metafizica Antilumii.....	199
Lumina – feerie sau apoteoză negativă.....	210
VIII. TEATRUL NEOGOTIC ȘI „FANTOMELE” SALE.....	219
Fantomele și ruinele textului sau despre revenirea paradigmei gotice în teatru.....	219
Gotic vs. melodramatic.....	229
Farsa tragică – între supranaturalul gotic și miraculosul suprarealist.....	235
Autorul de tip Frankenstein și intertextualitatea parodică.....	241
Devierea gotică și/sau postmodernistă a reprezentării.....	247
IX. PENTRU O NOUĂ POETICĂ A TRAGICULUI.....	255
Tragedia și parodia ei, teatrul aristotelic și teatrul antiaristotelic.....	255
Oscilația subiectului tragic între scepticism și raționalism.....	274
EPILOG.....	287
ANEXĂ.....	291
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	303
IONESCO. THE ANTIWORLD OF A SKEPTIC. <i>Abstract</i>	321
IONESCO. L'ANTI-MONDE D'UN SCEPTIQUE. <i>Résumé</i>	331
INDICE DE AUTORI ȘI OPERE IONESCIENE.....	341

ARGUMENT

În loc să căutăm dincolo de text – cauzele sale ascunse, condițiile determinante și intențiile sale pernicioase –, ne-am putea plasa în fața textului, reflectând asupra a ceea ce el dezvăluie, provoacă, face posibil. Aceasta nu înseamnă idealism, estetism sau gândire magică, ci o recunoaștere – de mult așteptată – a statutului textului de coactor: acel ceva care face diferența, care pune lucrurile în mișcare.

Rita Felski, *The Limits of Critique*¹

Această carte² este rodul unei interpretări care își caută propria legitimitate teoretică, pe măsură ce își construiește argumentele; o interpretare care privește dincolo de obiectul ei de cercetare, în timp ce și-l precizează. Am intenționat să scriu nu numai, sau nu în primul rând un studiu monografic asupra operei lui Eugène Ionesco. Ci mai degrabă ideea a fost să construiesc o narațiune de interpretare în care să pun în act, „cu metodă”, o strategie interpretativă funcțională, la o

¹ Traducerea îmi aparține. În original: „Rather than looking behind the text – for its hidden causes, determining conditions, and noxious motives – we might place ourselves in front of the text, reflecting on what it unfurls, calls forth, makes possible. This is not idealism, aestheticism, or magical thinking but a recognition – long overdue – of the text’s status as coactor: as something that makes a difference, that helps makes things happen”. Vezi Rita Felski, *The Limits of Critique*, Chicago, The University of Chicago Press, 2015, p. 12.

² Prima ediție a apărut în 2002 la Editura Paralela 45. O versiune în limba italiană, *Ionesco. L'Antimondo di uno scettico*, în traducerea Mariei Luisa Lombardo, a fost publicată la Editura Aracne din Roma în 2016.

I.

ÎN RĂZBOI CU GENERAȚIA?

Umblu în pădure; părăsit în pădure ca picul și frații lui. Este vreunul care a semănat pietre pe drum să regăsim casa părintească? Sau a semănat pâine și au mâncat-o păsările? E noapte și urlă fiarele. Nu mai putem sta aici. Și nu avem încredere în lumina care e poate fereastra tatălui, poate fereastra căpcăunului.

Eugen Ionescu, *Lateral*

Patria însăși ar trebui să nu mai fie țara tatălui, ci țara mării. În felul acesta poate trece, de pe planul politic, pe un plan liric. Numai așa putem ajunge la dispariția spiritului politic.

Eugen Ionescu, *Fragmente dintr-un jurnal intim*,
Paris, 19 martie 1945

Distanțarea și dependența afectivă de generaționiști

Modul patetic și plin de amărăciune totodată în care Eugen Ionescu se raporta retrospectiv, într-o scrisoare de la Paris către Tudor Vianu – datată 19 septembrie 1945 –, la „fudula „tânăra generație” este cu totul simptomatic pentru succesiva sa solidarizare, respectiv, desolidarizare de „criterioniști”.

Dacă generația lui Tudor Vianu s-a dovedit a fi, în opinia lui Ionescu, „mult mai norocoasă”, „mai solidă”, în schimb, „noi am fost niște bezmetici, niște nenorociți. În ceea ce mă privește, nu-mi pot reproșa că am fost fascist. Dar lucrul ăsta li se poate reproșa aproape tuturor celorlalți: Mihail Sebastian își păstrase o minte lucidă și o omenie autentică. Ce păcat că nu mai este. Cioran e aici, exilat. Admite că a greșit, în tinerețe. Mi-e greu să-l iert”¹.

Cât despre Mircea Eliade, Eugen Ionescu îl consideră „marele vinovat”, denunțând însă, imediat, covârșitoarea influență nefastă a lui Nae Ionescu asupra strălucitei generații a *Criterionului*. Eliade, Cioran, Noica, Vulcănescu, Haig Acterian, Mihail Polihroniade se numără cu toții printre „victimele odiosului defunct Nae Ionescu. Dacă nu era Nae Ionescu (sau dacă nu se certa cu regele) am fi avut, astăzi, o generație de conducători valoroasă, între 35 și 40 de ani. Din cauza lui, toți au devenit fasciști. A creat o stupidă, înfiorătoare Românie reacționară”². Înfierând opțiunile politice ale multor membri ai generației, care, seduși de personalitatea lui Nae Ionescu, s-au lăsat contaminați de ideologia extremei drepte, Eugen Ionescu descifrează în eșecul criterioniștilor o imensă farsă tragică, regizată de fatale și inviolabile legi oculte:

Fatalitatea îi urmărește pe toți – și pe cei care nu s-au lăsat prinși de stupiditate și nebunie, și pe cei rămași lucizi. Accidente absurde și misterioase s-au ivit, i-au aruncat și pe ei dincolo: o bubă pe Alexandru Vianu, un șofer beat pe Sebastian. Se întregază și ei în destinul comun, sunt tainic solidari³.

El nu uită să sesizeze aici acea ironie a destinului care, cruțându-l pe „impresarul” *Criterionului*, Petru Comarnescu, a

¹ *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II (1936–1949), Ediție îngrijită de Maria Alexandrescu Vianu și Vlad Alexandrescu. Note de Vlad Alexandrescu, București, Editura Minerva, 1994, p. 274.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 275.

adâncit astfel golul din jurul lui. „Soluția oricărei «salvări» colective îi produce numai o evidentă oroare. Și ideea de grup literar îi rămâne mereu străină, impracticabilă”⁴, afirmă sentențios Gelu Ionescu despre tânărul autor al lui *Nu*. Și totuși, chiar și cele mai „războinice” mărturisiri ionesciene la adresa criterioniștilor și a „tinerei generații” a anilor treizeci reușesc întrucâtva să flexibilizeze și să amendeze un verdict atât de intransigent precum cel de mai sus. Dincolo de hipercriticismul său, tradus în portretele șfichiuitoare, cu exagerările lor pamphletare, pe care cel aflat în exil le face colegilor săi de la *Criterion*, Ionescu își recunoaște însă, mai mult sau mai puțin explicit, o reală dependență afectivă față de această fascinantă „tânără generație”:

Quant à moi, j'ai abandonné la partie et j'ai fichu le camp: chiar dacă [m-]aș întoarce mă pot re-înradăcina? Tot timpul i-am urât; am luptat contra lor; m-au urât și ei – dar fără ei, dușmanii mei, mă simt singur. Eram blestemat să-i urăsc și să fiu legat de ei: Cu cine să continui dialogul? Sunt însemnat și eu cu același semn⁵.

Tot într-o scrisoare către Tudor Vianu, Emil Cioran mărturisea, la rândul lui, că Parisul i-a conferit o „distanță poetică față de lume”; o distanță afectivă pe care ar mai fi putut-o dobândi, poate, doar în urma unui lung contact cu marea sau cu

⁴ Gelu Ionescu, *Anatomia unei negații. Scrierile lui Eugen Ionescu în limba română. 1927–1940*, București, Editura Minerva, 1991, p. 14. În legătură cu exegeza scrierilor de tinerețe ale lui Eugen Ionescu, vezi și Ecaterina Cleynen-Serghiev, *La Jeunesse littéraire d'Eugène Ionesco*, Paris, PUF, 1993; Laura Pavel, „Eugen Ionescu și vocația tragică a generației sale”, în *Contemporanul-Ideea europeană*, VII, nr. 44, 30 octombrie 1997, pp. 1, 8–11; Marta Petreu, *Ionescu în țara tatălui*, Cluj, Biblioteca Apostrof, 2001; ediția a III-a, revizuită și adăugită, Iași, Editura Polirom, 2012; Eugen Simion, *Tânărul Eugen Ionescu*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2007; Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012; idem, *Le Jeune Eugen Ionescu*, traduit du romain par Virgil Tănase, Paris, L'Harmattan, 2013; Mariano Martín Rodríguez, *Ionesco înainte de „La Cantatrice chauve”. Opera absurdă românească*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009.

⁵ *Scrisori către Tudor Vianu*, ed. cit., p. 275.

deșerturile, căci orașul acesta „grăbește nemilos autocunoașterea, oamenii își descoperă aici mai repede decât aiurea vidul, nefericirea sau norocul”⁶.

Nu la mulți ani după ce Cioran își atribuia această psihologie a „deșertului” interior, al disperării ce-și atinge punctul culminant într-o paradoxală pace lăuntrică a desprinderii de tot, atitudinea afectivă a exilatului Ionescu, în schimb, pare să fie mult mai puțin senină. Cel din urmă își recunoaște, de fapt, o contorsionată relație de iubire-ură cu propria generație spirituală. Nu mai puțin agonală era, cu mai bine de un deceniu în urmă, chiar raportarea șefului spiritual al generației, Mircea Eliade, la pretențiile de autenticitate și spiritualitate ale celor ieșiți din „mantaua” personalității charismatice a lui Nae Ionescu. Eliade, cel care, între 6 septembrie și 16 noiembrie 1927, publicase în *Cuvântul* seria de articole programatice intitulate *Itinerariu spiritual*, ajunge să ia în răspăr, în 1933, „momentul metafizic” pe care îl teoretiza, de fapt, în cursurile sale, și profesorul Nae Ionescu. El se arată exasperat, într-un stil asemănător celui eugenionescian, de toate laitmotivele spiritualității generaționiste al cărei promotor și teoretician fusese:

Domnule, îți mărturisesc că am obosit să văd pe toată lumea făcând același și același lucru. D-ta faci „spiritualitate”, cutare face „autenticitate”; unul mistică și altul scepticism, unul exasperează lumea cu India și altul cu America, cinci urlă despre agonie și alți cinci despre ortodoxie, unul mai breaz scrie apologia barbariei și altul mai filosof sare în puț după el – ca să-și dea iluzia că experimentează neantul. Repetăm, domnule, și ne repetăm până la dezgust...⁷ Și, mai departe: Suntem toți, în fond, niște caraghioși – și așa vrea să-ți mărturisesc, în acest ceas de furie contra d-tale și contra mea însumi, că mi-e silă și mi-e milă de toată fanfaronada noastră. (...) Te urăsc și te disprețuiesc și

⁶ *Ibidem*, p. 131.

⁷ Articolul „Moment nespirtual”, din seria *Scrisori către un provincial*, a apărut în *Cuvântul*, din 3 iunie 1933, fiind inclus de Eliade, un an mai târziu, în 1934, în volumul *Oceanografie*; vezi și *Drumul spre centru*, antologie alcătuită de Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, București, Editura Univers, 1991, p. 72.

pe d-ta cu aceeași sinceritate. (...) Altceva, nu știu cum să-ți spun cât de însetat sunt după altceva, complet străin de cele ce am făcut sau facem acum...⁸

Ivită parcă dintr-un fel de nevroză de destin, această reacție de distanțare temporară a lui Eliade în raport cu reperele itinerariului spiritual, repere pe care singur le fixase (noul diletantism, trăirea directă, autenticitatea, imperativul sintezei, experiența mistică, creștinismul ortodox), nu face, la fel ca în cazul lui Eugen Ionescu, decât să fixeze și mai bine în efigia sa ceea ce Dan C. Mihăilescu numește generația '27 (după anul apariției *Itinerariului*). În plus, la autorul *Itinerariului spiritual* detașarea vremelnică de idealurile generaționiste are, poate, rolul unei terapeutici paradoxale, al unei otrăviri încete – un mitridatism, așa putea spune –, dacă ne gândim la faptul că itinerariul eliadesc a traversat, până la urmă, bolgiile infernului gardist. Dacă Petru Comarnescu, organizatorul *Criterionului*, denunța, în 1933, „falsa poziție a celor de dreapta”⁹ – printre care se aflau Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu și Constantin Noica –, Mircea Eliade ajunge, dimpotrivă, să confere, în 1937, revoluției spirituale pe care tocmai el o inaugurasese cu un deceniu mai devreme „o finalitate politică legionară [pe] care, de fapt, atunci nu o avusese”¹⁰.

Lumina inchizitorială pe care Eugen Ionescu o aruncă, la rândul-i, asupra generației '27, de care îl desparte acum o distanță temporală și spațială, dar, mai presus de orice, una afectivă, lasă să se întrevadă, totuși, în acidul și disperatul său discurs epistolar, câțiva radicali tipologici ai itinerariului generaționist. Un astfel de radical tipologic specific acestei generații,

⁸ *Ibidem*, p. 73.

⁹ Petru Comarnescu, „Falsa poziție a celor de dreapta”, în *Stânga*, II, 22 ianuarie 1933.

¹⁰ Vezi Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 202. Z. Ornea se referă aici la articolul „O revoluție creștină”, publicat de Mircea Eliade în *Buna Vestire*, I, nr. 100, 27 iunie 1937.

de care Ionescu pare ulterior să se dezică, este, mai întâi, *tinerețea spirituală*, eterna sa superbie adolescentină, care face să răbufnească și în epoca scrisorilor (1942–1946) binecunoscutul ton agresiv, iconoclast, dar deopotrivă exorcizator, din *Nu* (1934): „Am rămas tot un «băiat frământat»”, îi scrie lui Tudor Vianu de la Vichy, în 5 noiembrie 1942, autorul *Vieții grotești și tragice a lui Victor Hugo*. Într-o scrisoare tot de la Vichy, datată 23 decembrie 1943, starea de perpetuu adolescent e văzută de Ionescu aproape ca un handicap, sau cel puțin ca un dureros contratimp afectiv și spiritual, unul nu mai puțin asumat însă cu o luciditate autopunitivă:

Abia acum mă trezesc dintr-un soi de maladie morală lungă, dintr-un fel de paralizie spirituală. Dar mașina e ruginită. Și ce să fac? E ridicul să mai fiu adolescent¹¹.

Încercând deci, cu o ură cumva prea înverșunată și ostentativă pentru a nu fi suspectată de teatralitate, să se distanțeze de criterioniști, Eugen Ionescu ajunge tocmai să-și redescopere, nealterate, câteva dintre involuntarele afinități temperamentale și de vârstă adoptivă cu aceștia. Tinerețea, de pildă, este emblema spirituală inconfundabilă a lui Nae Ionescu însuși, el dăinuind, după expresia părintelui André Scrima, „pentru și prin tinerețe”, într-o dezinvoltă și provocatoare „complicitate cu tinerețea”¹². La rândul său, Cioran, revoltat de acuza de pornografie care i se adusese literaturii lui Eliade și de amenințarea eliminării acestuia din Universitate, vituperează, în *Vremea* din iunie 1937, împotriva „bătrânilor”. Textul său se constituie într-un pamflet violent, în care gerontofobia atinge accente swiftiene.

Prin și dincolo de vocația *tinereții* – cea reală sau, mai apoi, cea adoptivă –, care nu e decât un prim simptom al unui

¹¹ *Scrisori către Tudor Vianu*, II, p. 229.

¹² Vezi Fr. André Scrima, „Cuvinte târzii și nepotrivite despre Nae Ionescu”, în *Prodromos*, nr. 10, 1970, p. 25.

complex de atitudini spirituale ce poate fi descris prin termeni ca *autenticitate*, *trăire* și *experiențialism*, Eugen Ionescu ni se revelează, chiar în aceste scrisori de renegare a solidarității sale generaționiste, ca un gânditor *organic*; adică un om care gândește cu „biologia” sa cu tot, meditațiile fiindu-i tot atâtea revelații ale durerii, conform unei emblematice formule cioraniene. În *Pe culmile disperării*, carte apărută în același an, 1934, cu *Nu*-ul ionescian, Cioran îl prefera omului abstract pe omul organic:

În fața omului abstract, care gândește pentru plăcerea de a gândi, apare omul organic, care gândește sub determinantul unui dezechilibru vital, și care este dincolo de știință și dincolo de artă. (...) Nu s-au convins, încă, oamenii că a trecut timpul preocupărilor superficiale și inteligente și că este infinit mai importantă problema suferinței decât a silogismului...¹³

Dihotomia silogism (filosofie) / suferință (trăire) este speculată polemic și de către tânărul Ionescu într-un eseu intitulat „Contra literaturii”, apărut în *Facla*, în 1931:

Ieri, nestăpânitul meu chiot de bucurie, prietenule, și, astăzi, umerii tăi zguduți nebunește de plâns mă înfrățesc cu tine cum nu m-a înfrățit nici un discurs, nici o deliberare și nici o logică¹⁴.

Într-un micro-eseu din *Discobolul* (mai, 1933), Cioran stigmatiza la rândul său uscăciunea și vidul lăuntric al oamenilor așa-zisi inteligenți, pledând pentru gânditorul „existențial și organic, acela pentru care gândul este necesitate și risc”¹⁵.

Revendicându-se de la „voința” nietzscheană și de la amoralismul filosofului de la Sils-Maria, de la omul abisal al lui

¹³ Vezi Emil Cioran, *Revelațiile durerii*. Eseuri. Ediție îngrijită de Mariana Vartic și Aurel Sasu. Prefață de Dan C. Mihăilescu, Cluj, Editura Echinoc, 1990, p. 170.

¹⁴ Eugen Ionescu, *Război cu toată lumea*. Publicistică românească, vol. I, ediție îngrijită și bibliografie de Mariana Vartic și Aurel Sasu, București, Editura Humanitas, 1992, p. 24.

¹⁵ Vezi *Revelațiile durerii*, p. 107.